

*А. О. Ткаченко – канд. іст. наук, доц.,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ У 1917–1918 рр.

До актуальних проблем правового регулювання кредитно-банківських відносин у 1917–1918 рр. слід віднести організацію банківської системи та операційну діяльність банків. Правовідносини були започатковані Українською Центральною радою (далі – УЦР), яка проголосила про створення Національного банку України і закріпила правове положення суб'єкта, який мав стати на чолі всіх кредитних установ України. У сферу його компетенції мали перейти всі справи Київської контори Державного банку та всіх його відділів на території України. 26 жовтня 1917 р. на засіданні Малої ради висловлювалися пропозиції щодо необхідності підпорядкувати діяльність Державного банку центральному уряду. Мотиви рішення крилися у намаганні УЦР централізувати банківську діяльність, проте вони не узгоджувалися з принципом децентралізації загальнодержавних і місцевих фінансів, проголошеним УЦР.

2 грудня 1917 р. Генеральний секретаріат ухвалив законопроект про утворення Українського державного банку (далі – УДБ), який 9 грудня Мала рада прийняла як закон. Тоді ж було прийнято законопроект про утворення Українського державного земельного банку (далі – УДЗБ). Таким чином УЦР надавала перевагу розбудові банківських установ державної форми власності. Реальним змістом банківські правовідносини стали наповнюватися в Українській Державі. УДБ та УДЗБ перебували під контролем міністра фінансів. УДБ як центральний емісійний банк формувався впродовж першого півріччя 1918 р., а 10 серпня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила його статут. На території України функціонувало 3 контори і 21 відділення банку. Влітку 1918 р. погавилась робота щодо створення УДЗБ. 16 липня 1918 р. було ухвалено Статут банку, а 23 серпня – Закон про його затвердження.

Насущним завданням залишалось регулювання правовідносин, які виникали у сфері операційної діяльності банків. У рамках банківських правовідносин здійснювалися банківські операції, юридичний зміст яких полягав у можливості вкласти гроші за депозитним договором на рахунок вкладника (право) і отримати відповідні відсотки по внеску з боку банківської установи (обов'язок). У жовтні 1918 р. УДБ дозволив з 1 січня 1919 р. здійснювати операцію приймання внесків та сплачувати по них відсотки.

Водночас виникли і розвивалися кредитні правовідносини. Банківським установам надавалося право відкривати кредити тільки під забезпечення. Закон створював перепони щодо надання позик, заснованих на одній довірі до боржника. Порядок і терміни виконання взаємних обов'язків визначалися договором. Кредитні операції виконували усі банківські установи, зокрема й новостворений УДБ, щоправда, у мізерних розмірах і на короткий термін. Кредитування як об'єкт правовідносин у листопаді 1918 р. було поставлене як пріоритетне завдання у діяльності УДБ. Шляхом надання короткострокових

кредитів для обліку векселів він мав сприяти розвиткові торгівлі. Кредити під заставу землі надавав і ДЗБ, сприяючи цим сільськогосподарським виробникам. Окремі банківські установи, враховуючи важливість кредиту як об'єкта правовідносин, мали затверджені правила кредитування і правила користування кредитом. Банківські установи зобов'язані були вести списки відкритих кредитів та здійснювати перевірки кредитоздатності клієнтів банку.

Правові відносини виникали в результаті здійснення емісійної операції. Розмір емісії, здійснений УДБ України з грудня 1917 р. до червня 1920 р., становив 13 млрд. гривень, що перевищувало надане банку право на 1 млрд. гривень. 23 вересня 1920 р. була прийнята постанова РНМ про випуск 20 млрд. гривень. Емісійна операція була небезпечною для банківських правовідносин, оскільки банки збільшували пасив і не виконували своїх обов'язків, поглиблюючи інфляцію. Правові відносини виникли в умовах введення в обіг карбованця як грошової одиниці держави. Введення в обіг української валюти зумовило виникнення правовідносин, зміст яких полягав у праві населення здійснювати обмін кредитних білетів і обов'язку банківських установ забезпечити реалізацію обмінної операції.

Розвиток правовідносин був пов'язаний зі здійсненням дисконтної операції або обліку векселів, яка займала головне місце серед активних операцій. Під обліком малася на увазі видача банком грошової суми під вексель з утриманням на свою користь відсотка. УДБ заборонялося приймати векселі, не засновані на торгових операціях. Банк міг здійснювати облік векселів терміном більше 6 місяців. У приватних банках облік векселів встановлювався терміном не більше 9 місяців. В умовах економічної кризи УДБ змушений був згортати правовідносини у цій сфері.

Банки надавали капітали у позику під заставу нерухомості. Така позика класифікувалась як іпотека, тобто довгостроковий кредит з відповідними правами та обов'язками сторін. Операція вимагала особливих капіталів, для чого створювались особливі банки, які організовувались або на акціонерних засадах, або засадах кругової поруки. Такими були Харківський і Полтавський акціонерні поземельні банки. У 1918 р. ДЗБ було надане право здійснювати кредитування під утворення дрібних господарств, з метою чого йому було передано відповідний земельний фонд. 21 жовтня 1918 р. міністр фінансів затвердив Правила щодо порядку купівлі банком земельних маєтків, визначивши права і обов'язки сторін. Законом від 20 липня 1918 р. ДЗБ отримав право на купівлю позаміських нерухомих маєтностей сільськогосподарського призначення, що знаходилися в оренді, проте був зобов'язаний виплачувати орендаторам непокріті за час оренди витрати. 17 вересня 1918 р. окремі земельні банки були зобов'язані здійснювати сплату відсотків пред'явникам заставних листів.

Правовідносини виникали з приводу банківських розрахунків. Ця операція з юридичного боку являла собою угоду декількох банків, через яку кожен з них, зіставляючи загальну суму вимог, які він мав проти інших учасників, із загальною сумою зобов'язань, взятих ним відносно учасників, приймав одну вимогу на банк або зобов'язувався сплатити банку відому суму, що складала сальдо. У 1917–1918 рр. форма і зміст правовідносин щодо здійснення зазначеної операції суттєво змінились. Банківські установи

відкривали поточні рахунки в УДБ. Вони укладали між собою кореспондентські договори, згідно з якими передавали один одному свої права і доручали виконання обов'язків. Один із таких договорів був укладений 9 лютого 1918 р. між Південним комерційним банком і Подільським кредитним союзом із відповідними правами і обов'язками сторін. УДБ здійснював страхування приватних банків шляхом надання їм кредитів для того, щоб банки кредитували промисловість.

Правовідносини виникали також з приводу спеціальних поточних рахунків, під якими слід розуміти забезпечуваний заставою цінних паперів безстроковий договір про відкриття кредиту з поточним складом як суми боргу, так і застави. Ознаками правовідносин, які виникали з цього приводу, була можливість припинення договору на вимогу кожної сторони. За невизначеністю суми боргу він відрізнявся від договору позики, забезпеченої заставою рухомості. При позиці сума, взята боржником у кредитора, була підставою зобов'язальних відносин, і тому величина боргу була відома з самого початку. Згідно зі спеціальним поточним рахунком позика надавалася в міру потреби. Договір про відкриття кредиту покладав на банки низку обов'язків. Банк повинен зберігати в недоторканності вручені йому у вигляді застави цінні папери. В Українській Державі УДБ було надане право відкривати кредити усім АЗБ на термін не більше року

Таким чином, правовідносини в Українській Державі гетьмана П. П. Скоропадського стали різноманітнішими як за змістом, так і за видами. Зміст банківських правовідносин формувався більш системно і розкривався у правах і обов'язках суб'єктів з приводу утворення банківських установ, формування і реального набуття їх статусу як суб'єктів правовідносин, їх участі у здійсненні окремих банківських операцій. Зміст правовідносин визначав їх види, які можна класифікувати за діями з приводу здійснення емісії, випуску білетів Державної скарбниці, кредитування, депозитної операції, реалізації позик та надання позичок, забезпечення розмінних марок, здійснення операції із внесками, дисконтної операції або обліку векселів, банківських розрахунків. Загалом найкоротший термін перебування при владі режиму гетьманату залишив найбагатший зміст правовідносин, притаманний банківській сфері.

Ткаченко, А.О. Актуальні проблеми правового регулювання кредитно-банківських відносин в Україні у 1917-1918 рр. [Текст] / А.О. Ткаченко // Актуальні проблеми правового регулювання фінансово-кредитних відносин : тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції (10–11 червня 2011 р.) . – Суми : УАБС НБУ, 2011. – С. 66-69.